

A RÁKÓCZIAK ERDÉLYE EGY BUDAI RENEGÁT TOLMÁCS ÉS KÉM, HANS CASPAR TEVÉKENYSÉGÉNEK TÜKRÉBEN (1630–1660)*

Az Erdélyi Fejedelemség 17. századi virágkora (1613–1660) már meglehetősen feldolgozott témának számít a hazai történetírásban. Bethlen Gábor (1613–1629)¹ és I. Rákóczi György (1630–1648)² részvételéről a harmincéves háborúban³ és annak következményeiről⁴ már könyvtárnyi forráskiadás és szakirodalom áll rendelkezésre, mégis születtek az utóbbi időben újabb kutatási eredmények.⁵ Tanulmányomban egy – az említett időszakban Budán tartózkodó – bécsi születésű renegát tolmácsnak, Hüszejn csausznak a Hódoltságot és az Erdélyi Fejedelemséget is érintő Habsburg–oszmán diplomáciában játszott szerepét mutatom be. Mint látni fogjuk, a tolmács olykor kiemelt szerephez jutott a határvidéki politikában, hiszen bizonyos információkhoz csak rajta keresztül lehetett hozzáférni, és ezzel természetesen ő maga is tisztában volt. Jelentései és az általa készített levélmásolatok kulcsfontosságú dokumentumoknak számítanak a korszak kutatói számára, hiszen sok esetben a budai pasa környezetének nézőpontjából láthatunk rá az Erdélyi Fejedelemségben zajló eseményekre. Míg I. Rákóczi György uralmának idején csak bizonyos pontokon bukkan fel – mint

* A tanulmány az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport, ELKH munkája keretében jött létre. A dolgozat az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-II számú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A munka a német nyelven készített disszertációim néhány fejezetének jelentősen átdolgozott, magyar nyelvű változata. Vö. Szabados János: „Ih awer beffeise mih, daß ih sie beidte zue nahbarn mahen khan.” Die Karriere des deutschen Renegaten (Hans Caspar) in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext. Doktori (PhD) értekezés. Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 2018. 62–63., 65–71., 110–122., 126–134.

¹ A Bethlen Gáborral foglalkozó forráskiadások és szakmunkák felsorolásától eltekintek.

² Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György 1593–1648. Bp. 1893.; Nagy László: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. Bp. 1984.

³ I. Rákóczi György és a harmincéves háború kapcsán a teljesség igénye nélkül lásd Nagy L.: A bibliás őrálló i. m. 160–196.; Czigány István: A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata. In: Erdély és Patak fejedelemszonya, Lórántffy Zsuzsanna I–II. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2000. I. 287–307.

⁴ Az 1645. évi linzi békéhez és az 1647. évi országgyűléshez összefoglalóan lásd Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Bp. 2011. 88–103.

⁵ Kármán Gábor: Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. Aetas 30. (2015) 3. sz. 9–36.; Uő: II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei. Századok 152. (2018) 717–769.; Uő: Johann Heinrich Bisterfeld és az erdélyi külpolitika, 1638–1643. Századok 155. (2021) 465–516.

például az 1635–1636. évi trónviszály⁶ vagy az 1644–1645. évi hadjáratok –, addig II. Rákóczi György fejedelemsége alatt szinte minden fontosabb történet – végleges portai megerősítése a fejedelmi hatalomban, Ferenc fia trónutódlásának kérdése, az 1653. évi moldvai hadjárata, az 1654. évi Jenő körüli „lárma”,⁷ az 1657-ben Lengyelország ellen vezetett hadjárata és ennek következményei kapcsán – találkozhatunk vele. Caspar jelentései olyan információkat is tartalmaznak, amelyek eddig nem vagy kevéssé voltak ismertek történetírásunkban, a Habsburg-udvar korabeli döntéshozói számára viszont fontos adalékkul szolgáltak. A tanulmányban tehát annak lehetünk tanúi, hogy egy jelentéktelennek tűnő renegát tolmácsra is komoly szerep hárult a végvidéki politikában, valamint az események hatását is megismerhetjük Caspar életútjára.

Rövid pályakép

A Hans Caspar (*?–†1660/1661?) álnéven jelentő renegát kém Alexander Fischer néven látta meg a napvilágot Bécsben, valamikor a 16. század végén vagy a 17. század elején. Feltehetően fogolyként került a törökök kezére, majd idővel Budán kötött ki. Az eddig rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, Mürtezá budai pasa (1626–1630)⁸ hozhatta magával már Hüszejn csauszként,⁹ aki az 1630-as évektől mutatott hírszerzői aktivitást, azonban kémtevékenységének a virágkora – legalábbis a ránk marad források tükrében – egyértelműen az 1650-es évek első felére tehető. Ekkor rendszeresen beszámolt az Udvari Haditanács tisztviselőinek az aktuális eseményekről: folyamatos végvidéki összecsapásokról, követjárásokról, a két birodalom közötti diplomáciai eseményekről, illetve a mindenkori budai pasák határvidéki és az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos politikájáról. Tevékenysége még akkor is vitathatatlanul fontosnak tekinthető, ha a kém olykor feltehetően az aktuális budai vezír hozzájárulásával adott ki információkat a bécsi kormányzat tisztviselőinek, ami néha Erdély viszonylatában is

⁶ *Lukinich Imre*: Okiratok Bethlen István 1636. évi támadása történetéhez. Magyar Történelmi Tár [10.] (1909) 378–406.; *Uő*: Bethlen István támadása 1636-ban I–V. Századok 44. (1910) 24–40., 98–112., 212–227., 299–314., 477–494.; *B. Szabó János*: Két díván Budán. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és a magyarországi oszmán hódoltság elitje. Történelmi Szemle 61. (2019) 247–265.

⁷ 1654 nyarán felröppent a hír, hogy a törökök Jenő ostromába kezdenének, a témáról bővebben lásd alább.

⁸ Mürtezáról lásd *Sudár Balázs*: Egy harcművész a végeken. Mürtezá pasa. Hadtörténelmi Közlemények 133. (2020) 153–168.

⁹ „Ez levelünk mutató belső udvari fő emberünket [tudniillik Hüszejnt] annak okait [okáért] bocszatottok hogy maga az maga nielvevel büveben megbeszelheti az mit tüle izentünk Nagyságodnak.” ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: ELTE EKL) G4 Tomus (a továbbiakban: Tom.) IV. pagina (a továbbiakban: pag.) 616. Mürtezá pasa levele Johann Ludwig von Kuefsteinnek. Buda, 1629. máj. 28.

megfigyelhető. (E kérdés tisztázása még további, részletekbe menő vizsgálatokat igényel.) Hans Caspar idővel a Bécs és Konstantinápoly közötti „titkos levelezés” néven működő levéltovábbító rendszernek is része lett.¹⁰ A renegát a jelentéseit megtévesztésként rendre Tatáról (németül Totiß/Totis) keltezte, és az esetek túlnyomó többségében Hans Casparként írta alá. Kémtevékenysége egészen az 1650-es évek végéig nyomon követhető, az 1660 után keletkezett forrásokban azonban eddig még nem találtam utalásokat a személyére, így ekkor – nagy valószínűséggel – már távozott az élők sorából.¹¹ A ránk maradt több tucat kémjelentés döntő része az Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) Házi, Udvari és Állami Levéltárának (Haus- Hof- und Staatsarchiv) az Oszmán Birodalommal kapcsolatos iratait tartalmazó Türkei I. alsorozatában maradt fenn. Tevékenysége kapcsán további fontos információk találhatóak a szintén az Osztrák Állami Levéltárhoz tartozó Hadilevéltárban (Kriegsarchiv), azon belül is az Udvari Haditanács beérkező és kimenő iratainak kivonatát tartalmazó lajstromkönyvekben, illetve az Alte Feldakten állagban, ahol az 1650-es évek első feléből a végvidékre vonatkozó levelezés egy részét is őrzik. Az Udvari Kamara Levéltára (Finanz- und Hofkammerarchiv) iratanyagában maradtak fenn a Hans Caspar kifizetéseivel és bécsi küldetéseivel kapcsolatos dokumentumok. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az Esterházy család levéltárának iratai (P 123) és a Magyar Kancellária erdélyi vonatkozású dokumentumai (A 98) között találhatóunk elszórt információkat tevékenységéről. Az alább idézendő, erdélyi vonatkozású forráskiadások pedig a fejedelemséghez fűződő kapcsolatára szolgálnak fontos adalékokkal.

A Rákócziak Erdélye és az Oszmán Birodalom – rövid historiográfiai összegzés

A következőkben elsősorban II. Rákóczi György (1648–1660) politikájának vizsgálatán lesz a hangsúly, mindamellett röviden kitérek az I. Rákóczi György fejedelemsége alatt történt eseményekre is, hiszen az „öreg” fejedelem politikájának bizonyos momentumaihoz is kapcsolódott a renegát kémtevékenysége.

¹⁰ A „titkos levelezés” 17. század első felében kialakított rendszeréről lásd *Szabados J.*: „Ih awer befleise mih...” i. m. 34., 41–52., 58–62., 66–68., 73–78., 82., 84–90., 96–98., 100–104., 107–109., 123–126. A 17. század második felére lásd *Kerekes Dóra*: Titkosszolgálat volt-e a Habsburgok 16–17. századi „Titkos Levelezői Hálózata”? In: *Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig*. Szerk. Katona Csaba. Szombathely 2014. 97–136., itt: 105–128.

¹¹ Karrierjének vázlat szerű, magyar nyelvű összefoglalóját lásd *Szabados János*: A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” – Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz. *Aetas* 31. (2016) 3. sz. 77–92., itt: 81–89. Német nyelvű, bővebb összefoglalása: *Uő*: „Ih awer befleise mih...” i. m. passim.

II. Rákóczi György bő egy évtizedes uralmáról már számos tudományos munka látott napvilágot,¹² mégis érdemes uralkodását új szempontok alapján további vizsgálatoknak alávetni. Hans Caspar fennmaradt jelentései elsősorban a fejedelem és a mindenkori budai pasa kapcsolatába nyújtanak mélyebb betekintést.

Ami a két fejedelem és a szultáni udvar viszonyát illeti, Papp Sándor II. Rákóczi Györgynek a fejedelmi hatalomban történt első megerősítésétől (1642) kezdve Barcsay Ákos 1658 őszi kinevezéséig vizsgálta a fejedelmek politikáját, különös tekintettel a kinevező okmányok tipológiájára.¹³ B. Szabó János és Sudár Balázs közösen készített esettanulmányukban a potenciális portai kapcsolati lehetőségek ismertetését követően erre a kapcsolathálóra építve mutatták be a fejedelem politikáját az események tükrében.¹⁴ A mindenkori erdélyi fejedelmek és a budai pasák kapcsolatáról mindeddig csak egy-egy tanulmány jelent meg Kármán Gábor és B. Szabó János tollából, amelyek közül az előbbi a pasa és a fejedelem birodalmon belüli hierarchiában elfoglalt helyét, az utóbbi I. Rákóczi György 1630-as évekbeli hódoltsági politikáját vizsgálta.¹⁵ Szintén B. Szabó János írta meg legfrissebben Erdély 1657 és 1662 közötti történetét is.¹⁶ A közelmúltban e sorok írója adott közre Hans Caspar Erdéllyel kapcsolatos tevékenységéhez kötődő dokumentumokat.¹⁷

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy Hüszejn csasz közvetett információi alapján az oszmán helytartók hogyan szemlélték a Rákócziakat, illetve a fejedelmek hogyan tekintettek a renegát tolmácsra, és Hüszejn tevékenysége milyen szerepet játszott az 1630 és 1660 közötti időszakban a Habsburg–oszmán diplomácia Erdélyi Fejedelemséget érintő döntéseiben.

¹² A témához kapcsolódó munkákat az alábbiakban a vonatkozó helyeken idéztem/idézem, ezért itt most eltekintek felsorolásuktól.

¹³ *Papp Sándor*: Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről. *Acta Academicae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana*. Szerk. Szegfű László. 1989–1990. Szeged 1991. 21–31.; *Uő*: II. Rákóczi György és a Porta. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk. Kármán Gábor – Szabó András Péter. Bp. 2009. 99–110., 118–170.; *Uő*: Amikor a nagyvezír választott fejedelmet Erdélynek. Köprülü Mehmed pasa audienciája 1658-ban. In: Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről. Szerk. Nagy Gábor – Viskolcz Noémi. Miskolc 2019. 120–133.

¹⁴ *B. Szabó János – Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül”. II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. *Esettannulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez I–II. Századok* 146. (2012) 1017–1048., illetve 147. (2013) 936–999.

¹⁵ *Kármán Gábor*: Kézcsók a pasának? Erdélyi követek Budán. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 639–662.; *B. Szabó J.*: Két diván Budán i. m.

¹⁶ *B. Szabó János*: Erdély tragédiája 1657–1662. Bp. 2019.

¹⁷ *Szabados János*: Erdélyi vonatkozású levélmásolatok egy budai Habsburg kém (Hans Caspar) tevékenysége nyomán. *Fons* 23. (2016) 261–283.; *Uő*: Adalékok az 1658. július 6-i pálülési csata körülményeihez. *Lymbus* 17. (2019) 287–328.; *Uő*: Egy tolmács diplomáciai küldetésben a nagyvezírnél. Heinrich Julius Wachin (Wogin) beszámolója Köprülü Mehmed táborában való tartózkodásáról. *Fons* 27. (2020) 61–95.

Az „öreg” Rákóczi György és Hans Caspar

A renegát tolmács a források szerint 1627-ben tűnt fel a hódoltsági politikában, Hüszejn csauszként az 1627. évi szőnyi béketárgyalások folyamán.¹⁸ Saját állítása szerint Sebastian Lustrier konstantinápolyi rezidens (1623–1629) szervezte be a Habsburg-hírszerzésbe, amikor szolgálata után visszatért a Portáról.¹⁹ Ezt támasztja alá az is, hogy Lustrier még 1633-ban is érdeklődött a renegát kémtevékenységének esetleges lelepleződése felől.²⁰ I. Rákóczi György fejedelemsége idejéből csupán elszórt adatok állnak rendelkezésre Hüszejn csausz működéséről, így például először a Portára szökött ifjabb Székely Mózes és a Budára menekült Bethlen István által előidézett erdélyi trónviszályok kapcsán találkozunk nevével.²¹ Sebesi Boldizsár portai állandó követ (kapitihá) 1635-ben I. Rákóczi Györgynek írt jelentésében a következő mondat áll: „ezt én az budai német Huzain nevű magyarról tudó csaustról értettem igen nagy bizonnyal [...], az bibliára esküdt meg, hogy [...] az kit az budai vezérnek küldött, mintha az sárban vetette volna, mert elhídjé nagyságod, hogy nem jóakarattal vagyon nagyságodhoz, hanem Székely Mózes pártja [...]”²² Tehát Hans Caspar szerint a budai pasa a trónkövetelőt támogatta, amit fontosnak tartott közölni a fejedelem portai követével. A rákövetkező évben a renegátot ismét Konstantinápolyban találjuk, a még Budán Johann Dietz, Portára küldött császári futár²³ mellé adott kísérőként. Ez alkalommal több mint egy hónapon keresztül tartózkodott az oszmán fővárosban és fontos információkat szolgáltatott Bethlen István és Naszúphaszáde Hüszejn budai pasa Rákóczi-ellenes szándékairól.²⁴ Ekkor tehát úgy tűnik, Hüszejn csausz valamiért fontosnak tartotta, hogy tudassa I. Rákóczi Györggyel a budai pasa ellenséges álláspontját. Elképzelhető, hogy jutalmazásra számított, erre nézve azonban egyelőre nem

¹⁸ Brandl et al: Kommunikáció és híráramlás. A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során. *Aetas* 33. (2018) 4. sz. 108–124.; Hüszejn csausz felbukkanásait a szőnyi béke kapcsán lásd Szabados J.: A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” i. m. 82. 28. jegyz.

¹⁹ Uo. 82.

²⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA) Türkei I. Karton (a továbbiakban: Kt.) 112. Konvolut (a továbbiakban: Konv.) fol. 6. 58. Sebastian Lustrier levele Wolf Leuthkauffnak. h. n. d. n. (1633).

²¹ Az eseményekre vö. 6. jegyz.

²² I. Rákóczy György és a Porta: Levelek és okiratok. Szerk. Beke Antal – Barabás Samu. Bp. 1888. 238. Sebesi Boldizsár I. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1635. máj. 8.; A politikai kontextusról lásd B. Szabó J.: Két diván Budán i. m. 247–248., 261–264.

²³ Dietzről: Szabados János: „...Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens...” (Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében). *Hadtörténelmi Közlemények* 129. (2016) 559–581.

²⁴ I. Rákóczy György és a Porta i. m. 236. Sebesi Boldizsár jelentése I. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1636. máj. 8.; Levelek és okiratok I. Rákóczy György Keleti összeköttetései történetéhez. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1883. 377. Sebesi Boldizsár jelentése I. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1636. jún. 2.

került elő adat. Azt viszont tudjuk, hogy az ekkor a Habsburgok konstantinápolyi rezidensi posztját (1629–1643) betöltő Johann Rudolf Schmidnek²⁵ is megmutatta az oszmán fővárosban a nagyvezír távolléte alatt a legfontosabb posztot betöltő kajmakám Nászúhpasazáde Hüszejn pasának írt levelét.²⁶ Az említettek-ből pedig az a következtetés vonható le, hogy ekkor a Habsburg-kormányzat sem kifejezetten támogatta volna I. Rákóczi György eltávolítását.²⁷

A következő alkalom, amikor erdélyi vonatkozásban találkozhatunk Hüszejnnel, I. Rákóczi Györgynek 1644-ben és 1645-ben a Magyar Királyság ellen vezetett hadjárataihoz köthető. A források alapján egyértelmű, hogy az 1642-ben megkötött szőnyi béke²⁸ ratifikációjának és az I. Rákóczi Györgynek adandó oszmán katonai segítségnyújtásnak a megakadályozása érdekében a Portára küldött Habsburg főkövet – Hermann Czernin von Chudenitz – igénybe vette a szolgálatait,²⁹ és úgy tűnik, Esterházy Miklós nádornál (1625–1645) is járt több alkalommal diplomáciai küldetésben.³⁰ Hans Caspar Erdéllyel kapcsolatos kémtevékenységének legfőbb értéke az említett eseményekre vonatkozóan azonban abban mutatkozik meg, hogy az általa készített levélmások révén olyan források maradtak fenn, amelyek más módon nem. 1644-ben Caspar ugyanis I. Rákóczi György két, Músa (1640. február vége – 1644. március 12.),³¹ illetve Oszmán (1644. március 12. – 1644 október utolsó harmada)³² budai pasának küldött levelét is lemásolta és továbbította. Az első levélben Rákóczi a hadjáratainak megindításakor fordult segítségért a budai pasához,³³ a másodikban pedig a felső-magyarországiak panasza nyomán a törökök által ejtett foglyok szabadon bocsátását akarta elérni, illetve további katonai

²⁵ Schmid karrierjére lásd *Peter Meienberger*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Bern–Frankfurt am Main 1973. 101–138.

²⁶ ÖStA HHSStA Türkei I. Kt. 114. Konv. 2. fol. 41. Johann Rudolf Schmid jelentése II. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1636. jún. 4.

²⁷ Az uralkodó valóban Rákóczi mellett állt. Vö. *Lukinich I.*: Bethlen István támadása i. m. 214–219. Az információért köszönettel tartozom Kármán Gábornak.

²⁸ Az 1642. évi szőnyi békére lásd *Juhász Krisztina*: A második szőnyi béke margójára. Adalékok az 1642. évi szőnyi békekötés történetéhez. In: *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól; egyén és közösség viszonya*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Bp. 2020. 171–188.

²⁹ Czernin küldetéséről és Hans Caspar szerepéről a vonatkozó irodalommal lásd *Szabados J.*: „Ih awer befleise mih...” i. m. 68–71.

³⁰ Vö. *Szabados J.*: A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” i. m. 84. 33. jegyz.

³¹ *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs 1841. 31., 35.

³² Uo. 35.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 123 Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondok és levéltárak, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, i) török ügyek, főlírászám és numerus nélkül. I. Rákóczi György levele Músa pasának. Gyulafehérvár, 1644. ápr. 8.

segítségét kért³⁴ – amit végül nem kapott meg. Ugyanakkor a fejedelem által Budára küldött Szentpáli István is említett egy bizonyos személyt, aki fizetségért cserébe minden magyar nyelvű levél tartalmát közli vele, például Esterházy Pál bányavidéki végvidéki és alsó-magyarországi kerületi főkapitány-helyettes (1633–1645)³⁵ leveleit is megmutatta neki.³⁶ Hans Caspar egy későbbi, 1647-ben írt jelentéséből tudjuk, hogy I. Rákóczi György egyszer személyesen is a szemére vetette, hogy a renegát Esterházy Miklós nádor részére írt jelentése eljutott hozzá. A kém állítása alapján ez már Deli Hüszejn pasa (1644. október vége – 1645. augusztus 10./12.)³⁷ idején történt, akinek Rákóczi állítólag jelezte is az esetet.³⁸ Később, 1647-ben, mikor a fejedelem Kőrösy Istvánt küldte Budára, a diplomata a következő megjegyzést tette: „Itt kegyelmes uram viszont Ali csausz az tolmács, levonván az német Huszain csauszról”,³⁹ ami jelzi egyrészt, hogy Erdélyben figyelemmel kísérték a Budán szolgálatot teljesítő renegát tolmácsok rivalizálását, másrészt pedig, hogy a fejedelemségben egyértelműen számon tartották Hüszejn német származását és az ebben rejlő kockázatokat is.

II. Rákóczi György fejedelmi posztjának megerősítése

Az „öreg” Rákóczi György 1648. október 11-én hunyt el, röviddel a vesztfáliai béke megkötése (1648. október 24.) előtt.⁴⁰ Mivel II. Rákóczi György külpolitikája meglehetősen feldolgozott témának számít,⁴¹ az alábbiakban csupán a budai irányú külpolitikája bemutatására szorítkozom, amely természetesen a konstantinápolyival szoros összefüggésben állt, főleg az 1657. évi, kudarcba fulladt Lengyelország elleni hadjárat után előállt helyzet miatt.

³⁴ Uo. I. Rákóczi György levele Oszmán pasának. Sárospatak, 1644. júl. 2. Mivel Músza pasa már júniusban más megbízatást kapott, a második levél már minden bizonnyal Oszmán pasának szólt. Vö. *Gévay A.*: A budai pasák i. m. 31.

³⁵ *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 257–288., itt: 272.

³⁶ Levelek és okiratok I. Rákóczi György i. m. 795–796. Szentpáli István jelentése I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1644. jún. 28.

³⁷ *Gévay A.*: A budai pasák i. m. 36.

³⁸ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 101. Hans Caspar jelentése Wenzel Eusebius Lobkowitznak. Tata (Buda), 1647. okt. 3.

³⁹ I. Rákóczi György és a Porta i. m. 895–896. Kőrösy István jelentése I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1647. febr. 26.; Ali és Hüszejn kapcsolatára lásd *Szabados J.*: „Ih awer beffeise mih...” i. m. 149–151.

⁴⁰ I. Rákóczi György halála előtti politikájáról: *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 33–138.; A vesztfáliai béke kapcsán, korábbi munkákat is ismertetve lásd *Uő*: Erdélyi követek a vesztfáliai béketárgyalásokon. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. I–II. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp. 2016. II. 197–230.

⁴¹ A Portával való kapcsolatára lásd a 13. és 14. jegyzet irodalmát. A mindenkori császárral és magyar királlyal, valamint a környező államokkal való kapcsolatairól szóló bőséges irodalom ismertetésétől terjedelmi okokból eltekintek.

Ami a hatalomátvételt illeti, Papp Sándor II. Rákóczi György esetében már rekonstruálta a fejedelmi öröklés rendjét.⁴² Hans Caspar jelentése szerint az új fejedelem apja halálát követően azonnal felkereste az éppen regnáló budai pasát, Abaza Szijávust (1648. március 29. – 1650. augusztus 6.),⁴³ futárja 1648. október 24-én ért Budára. A Szijávus pasának küldött levél tartalma a kém tudósítása szerint a következő volt: 1) édesapja meghalt; 2) a korábban adott *ahdnáme* értelmében megörökölte tőle a fejedelemséget; 3) a vezír segítségét kéri kinevezésének megújítása és a hét vármegye, illetve Kassa megtartása érdekében, amiért cserébe nagy hasznot ígér Szijávusnak; 4) egy nagyobb Budára küldendő követség küldésére tesz ígéretet.⁴⁴

Szijávus korábban is jó kapcsolatot ápolt Erdéllyel, sőt később a fejedelem formálisan az atyjává is fogadta őt,⁴⁵ így jogosnak tűnhet, hogy hozzá fordult támogatásért. A renegát azonban Rákóczi imént említett levelének tartalmán túl a végvidéki törökök válaszreakcióját is megörökítette. Bár Szijávus pasa először pozitív feleletet adott, a végvidéki törökök inkább a Portán fogvatartott ifjabb Székely Mózeset akarták Erdély fejedelmévé tenni, mert a Rákóczi családot nem szívtelték. A vezír végül ennek fényében írt a Portára is.⁴⁶ Ifjabb Székely Mózes személye valóban szóba került ez idő tájt Konstantinápolyban, azonban – mint már korábban is – inkább túszként, akivel zsarolni lehetett Rákóczit. Bár nem ismert, hogy a fejedelem pontosan mit óhajtott a budai pasától a vármegyéket illetően, de az 1649-ben Konstantinápolyban megkötött Habsburg–oszmán békeszerződésben⁴⁷ lefektették a területek további sorsát, vagyis rögzítették, hogy az erdélyi fejedelmek a jövőben nem tarthatnak igényt az öt vármegyére (Borsod,

⁴² Papp S.: II. Rákóczi György és a Porta i. m. 99–121., 130–134., 138–144.

⁴³ Gévay A.: A budai pasák i. m. 39–40.

⁴⁴ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 2. fol. 219. Hans Caspar jelentése Johann Rudolf Schmidnek. Tata (Buda), 1648. okt. 29.; Uo. fol. 221. Hans Caspar jelentése Philipp von Mansfeldnek. Tata (Buda), 1648. nov. 2.; Szijávus pasa maga is beszámolt Schmidnek Rákóczi követségéről. Vö. Uo. Kt. 121. Konv. 1. fol. 11–12. Johann Rudolf Schmid jelentése III. Ferdinándnak. Buda, 1649. jan. 19.; Rákóczi azonban korábban nem *ahdnámét* kapott. Vö. Papp S.: II. Rákóczi György és a Porta i. m. 110., 117–118.

⁴⁵ B. Szabó J. – Sudár B.: „Independens fejedelem...” II. i. m. 940., 943.

⁴⁶ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 2. fol. 219–220. Hans Caspar Johann Rudolf Schmidnek. Tata (Buda), 1648. okt. 29.; Mivel Lippay György esztergomi érsek ezt az információt továbbította a fejedelemnek – hozzáfűzve azt is, hogy a krími kán is Székely Mózeset támogatja –, így ez könnyen származhatott közvetlenül vagy talán Schmid közvetítésével Hans Caspartól. Vö. II. Rákóczi György levelezéséből (1646–1660). S. a. r. Izsépy Edit. (Bibliotheca Universitatis Budapestiensis Fontes et Studia 8.) Bp. 1992. 19–20. Lippay György II. Rákóczi Györgynek. Pozsony, 1649. jan. 5. Vö. *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 144.; B. Szabó J. – Sudár B.: „Independens fejedelem...” II. i. m. 935.

⁴⁷ A Konstantinápolyban kötött békéről lásd még *Meienberger, P.*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn i. m. 117–121.

Abaúj, Zemplén, Bereg, Ugocsa) és Kassára.⁴⁸ Minden bizonnyal nem volt véletlen, hogy a béke ügyében tárgyaló korábbi konstantinápolyi rezidens (1629–1643), majd haditanácsos (1643–1667) Johann Rudolf Schmid (1590–1667)⁴⁹ fontos ügyként kezelte a vármegyék kérdését. Útja közben készített jelentéseiben a követ is külön kitért erre, mert valószínűleg Hans Caspar korábban említett jelentése és Szijávus pasánál tett audienciája nyomán is tisztában lehetett a fejedelem szándékával.⁵⁰ A kérdés természetesen Rákóczit is foglalkoztatta, mert a tárgyalások alatt igyekezett információkhoz jutni a tárgyaló felek Erdély kapcsán kialakult álláspontját illetően.⁵¹ Az akkori nagyvezír, Kara Murád pasa (1649. május 5. – 1650. augusztus 5.)⁵² azonban, úgy tűnik, inkább Rákóczi, semmint ifjabb Székely Mózes mellett állt, és amint a fejedelem megküldte az elmaradt adót Konstantinápolyba, azonnal megerősítette őt tisztségében.⁵³

Az 1651. évi lengyelországi események

Bár mindkét fél ratifikálta az említett, 1649-ben megkötött békeszerződést, ennek ellenére IV. Mehmed szultán (1648–1687) kiskorúsága miatt Konstantinápolyban folyamatos belpolitikai viszályok uralkodtak, ami megmutatkozott a végvidékiek fegyelmetlenségében is.⁵⁴ Az 1650-es évek első felére vonatkozó, Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos eddigi gyér forrásadottság következtében Hans Caspar jelentései különösen fontossá válnak a mindenkori budai pasával való kommunikációt illetően, mert ezek, mint látni fogjuk az alábbiakban, lehetővé teszik, hogy feltárjuk több, egymás után regnáló beglerbég viszonyulását a fejedelmi politikához.

Ebben az időszakban a fejedelem élénk figyelemmel kísérte a lengyelek és a kozákok konfliktusát, hiszen mind ő, mind Zsigmond öccse – már 1649 óta – felmerült a lengyel trón lehetséges várományosaként, azonban a terv egy időre lekerült

⁴⁸ A szerződés magyar fordítását lásd Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1867. 176–177.

⁴⁹ Vö. 25. jegyz.

⁵⁰ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 121. Konv. 1. fol. 1. Johann Rudolf Schmid jelentése III. Ferdinándnak. Buda, 1649. jan. 7; Uo. fol. 224. Johann Rudolf Schmid jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1649. aug. 13.

⁵¹ Papp S.: II. Rákóczi György és a Porta i. m. 131–132.; B. Szabó J. – Sudár B.: „Independens fejedelem...” II. i. m. 943.

⁵² B. Szabó J. – Sudár B.: „Independens fejedelem...” II. i. m. 999.

⁵³ Papp S.: II. Rákóczi György és a Porta i. m. 131–132.; B. Szabó J. – Sudár B.: „Independens fejedelem...” II. i. m. 943.

⁵⁴ B. Szabó J. – Sudár B.: „Independens fejedelem...” II. i. m. 946–947.; Tóth Hajnalka: Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről. Századok 152. (2018) 256–259.; A végvidéki helyzetre részletes irodalomjegyzékkel lásd Szabados J.: „...Inquisition wider Emericum Balassa...” i. m. 561. 11. jegyz.

a napirendről a kozák-tatár seregek 1651. június 28–30. között Beresztscskónál elszenvedett veresége miatt.⁵⁵ A lengyelországi hadszíntér összecsapásaihoz kapcsolódik Hans Caspar egy 1651. március végén keletkezett, Johann Christoph von Puchheimnek⁵⁶ címzett jelentése is, amelyben Rákóczi három futárjának Budára érkezéséről tudósított, akik a fejedelem oszmán nyelvű levelét hozták, miszerint a lengyel király vereséget mért a tatárookra. A jelentés szerint az ekkor már a budai vezíri méltóságot viselő Kara Murád (1650. augusztus 6. – 1653. szeptember 9.)⁵⁷ pasát annyira letaglózta a hír, hogy még ellátást sem biztosított a futárok számára és üres kézzel bocsátotta őket vissza Erdélybe.⁵⁸ Az általam eddig áttekintett szakirodalomban nem található információ a tatárookra mért vereséggel kapcsolatban, csupán a kozákok vinnyicai győzelmét említi egy vonatkozó munka. Simon Reniger 1651. április 5-én kelt jelentésében azonban beszámolt egy lengyel győzelemről, értesülései szerint egy előkelő kozák vezért is foglyul ejtettek.⁵⁹ A Hans Caspar által közvetített hírnek tehát lehetett valóságalapja.

A lelepleződés veszélye

1651 őszén Hans Caspar egyik, szintén Johann Christoph von Puchheim számára készített jelentése figyelemre méltó információkat tartalmaz. Egyrészt bizonyítékkul szolgál a szakirodalomban már ismertetett protokolláris atyává fogadás tényére, hiszen Rákóczi éppen erre kérte elég határozottan Kara Murád pasát, és mindemellett természetesen hangoztatta a Porta iránti hűségét is. Másrészt pedig a fejedelem panaszkodott, hogy a Budára küldött leveleinek tartalmát visszaírták neki Bécsből. Ez természetesen nagyban veszélyeztette a renegát tolmács kémtevékenységét is. Rákóczi valószínűleg éppen emiatt küldött ezt követően inkább oszmán nyelvű leveleket – mint az imént említett, tatárokról szóló levelet is –, vagy egyszerűen csak szóban üzent futárjaival, amiről Hüszejn a Haditanácsnál lévő „feletteseit” is tájékoztatta, némi tanácsalanságról tanúságot téve a helyzet

⁵⁵ A körülményekre lásd *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György külpolitikája 1648–1657. Bp. 2004. 36–51.; *Uő*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged 2007. 133–145.; *Dariusz Milewski*: Ellenségekből szövetségesek: Lengyel–erdélyi kapcsolatok 1648–1653. In: Szerencsének eleges forgása i. m. 25–60., itt: 34–40.; *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 159–178.

⁵⁶ Johann Christoph von Puchheim ekkor komáromi főkapitány volt (1639–1651), majd az Udvari Haditanács alelnöke lett, így rokona, Adolph Ehrenreich von Puchheim vette át a komáromi főkapitányi tisztséget. Vö. *Pálffy G.*: Kerületi és végvidéki főkapitányok i. m. 284.; *Henry Frederick Schwarz*: The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century. Cambridge 1943. 325–326.

⁵⁷ *Géway A.*: A budai pasák i. m. 40.

⁵⁸ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 123. Konv. 2. fol. 130. Hans Caspar jelentése Johann Christoph von Puchheimnek. Tata (Buda), 1651. márc. 30.

⁵⁹ *Gebei S.*: II. Rákóczi György külpolitikája i. m. 9.; ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 123. Konv. 2. fol. 144. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1651. ápr. 5.

kapcsán.⁶⁰ Mindebből adódik a kérdés: ki lehetett abban a helyzetben, hogy hozzáférhetett ilyen jellegű információkhoz? Amikor Hans Caspar a sebesült Johann Dietz császári futárral beszélt erről, nem tudott – vagy pedig nem akart – konkrét információkat megosztani vele az illető személy kapcsán, de megállapította, hogy a továbbiakban oda kellene erre figyelni.⁶¹ Ebben az időszakban a fejedelem és a Magyar Királyság méltóságviselői között meglehetősen feszült volt a viszony, ezért nehéz megállapítani, ki is szolgáltathatta ki ezeket a bizalmas információkat Rákóczi számára.⁶² Lippay György esztergomi érsek (1642–1666)⁶³ egyik, szintén 1651-ben Rákóczinak írt leveléből – amelyben a fejedelem lengyelországi terveiről szerzett értesüléseiről írt – következtethetünk arra, hogy az érsek személye állhat a hírek kiszivárogtatása mögött.⁶⁴ Mivel a renegát jelentésében az áll, hogy Rákóczi már kétszer is kapott Budáról származó híreket ilyen módon, ez szintén azt támasztja alá, hogy Lippay lehetett a titokzatos közvetítő, mert 1649-ben is ő írt Rákóczinak a végvidéki törökök ifjabb Székely Mózeset támogató szándékáról.⁶⁵ Ez azonban egyelőre teljes bizonyossággal még nem jelenthető ki.

Az ifjú Rákóczi Ferenc fejedelmi megerősítése (1652)

Az 1652. év eleje nehéz és válságos időszak volt a Rákóczi család számára, mert Rákóczi Zsigmond és felesége – Pfalzi Henrietta – az ekkor pusztító himlőjárvány áldozatai lettek, és maga a fejedelem is súlyosan megbetegedett. Ez a helyzet a család dinasztikus erdélyi uralmát is veszélyeztette, ezért az erdélyi rendek a fejedelem kérésére Ferenc nevű fiát fejedelemmé választották, és ezt a Portán is el akarták fogadtatni. Ezen a ponton pedig adta magát a lehetőség, hogy a törökök ifjabb Székely Mózeset ismételten nyomásgyakorlásra használhassák.⁶⁶ Szijávus pasához hasonlóan maga Murád pasa is írt a szultánnak levelet, amelyben ekkor már ő is ifjabb Székely Mózes támogatását javasolta, és egyúttal engedélyt kért a

⁶⁰ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 237. Hans Caspar jelentése Johann Christoph von Puchheimnek. Tata (Buda), 1651. okt. 27.

⁶¹ Uo. Konv. 2. fol. 29. Johann Dietz levele Johann Rudolf Schmidnek. Buda, 1651. nov. 14. Vö. 23. jegyz.

⁶² A feszült helyzetre lásd *Papp S.*: II. Rákóczi György és a Porta i. m. 134–135.; *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 216–226.; *B. Szabó J. – Sudár B.*: „Independens fejedelem...” II. i. m. 946–947.

⁶³ Életrajzát lásd „Irom kegyelmednek, mint igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Szerk. Tusor Péter. Bp. 2015. XII–XIV.

⁶⁴ Hivatkozza és a levelet idézi *Papp S.*: II. Rákóczi György és a Porta i. m. 135. Vö. *Tusor P.*: „Irom kegyelmednek...” i. m. 254–255. Lippay György levele II. Rákóczi Györgynek. Garamszentkereszt, 1651. febr. 25.

⁶⁵ Vö. 46. jegyz.

⁶⁶ *Papp S.*: II. Rákóczi György és a Porta i. m. 136–138.

Portától a segélycsapatok bevetésére a kialakult helyzet miatt. Papp Sándor kutatásai nyomán tudjuk, hogy Hans Caspar később szinte szóról szóra ismertette a levelet Johann Christoph von Puchheimnek, a Haditanács alelnökének címzett jelentésében. A renegát jelentése szerint a végvidéki törökök elsősorban azért kardoskodtak Székely Mózes mellett, mert úgy látták, az erdélyi rendek Rákóczi halála esetén ismét egy felső-magyarországi urat választanának fejedelemnek, amit ők a saját szemszögükből károsnak ítélnének. Ezen kívül az ekkor Erdélybe, majd Budára küldött Haszán pasa állítólag Kemény Jánossal is egyezkedett a fejedelmi poszt betöltéséről Rákóczi halála esetén, amit szintén nem fogadtak kitörő lelkesedéssel a törökök.⁶⁷ Székely Mózes azonban hamarosan lekerült a jelöltek listájáról, ugyanis 1652 áprilisában meghalt a Héttoronyban töltött fogságában, ami lehetővé tette az időközben meggyógyult Rákóczi számára, hogy elismertesse Ferenc fiát a Portán.⁶⁸ Ezzel Kemény János fejedelmi ambíciói is még hosszú évekre kútba estek.

Az 1653. évi Moldva elleni hadjárat

Rákóczi Ferenc trónutódlásának biztosításával II. Rákóczi György pozíciója is stabilizálódott, amit a rákövetkező évek politikája is bizonyít. A fejedelem ugyanis – minden bizonnyal a Konstantinápolyban kialakult helyzetnek is köszönhetően⁶⁹ – kiterjesztette befolyását a két szomszédos vajdaságra: Moldvára és Havasalföldre.⁷⁰ A Moldva elleni támadás tulajdonképpen a fejedelem első katonai vállalkozásának tekinthető, és mivel ő volt a támadó fél, szüksége volt egy, a hadjárat preventív voltát igazoló indokra. Így azt hangoztatta, hogy Vasile Lupu moldvai vajda (1634–1653)⁷¹ őt akarja megtámadni, neki pedig a siker érdekében ezt megelőzve kell a vajda ellen fellépnie.⁷² Alaposan előkészített tervét ered-

⁶⁷ A történekről Murád levelének közlésével lásd *Papp Sándor*: Egy Habsburg-követ, Simon Reniger oszmán kapcsolathálózata. *Aetas* 31. (2016) 3. sz. 46–52. Vö. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 183–184. Hans Caspar jelentése Johann Christoph von Puchheimnek. Tata (Buda), 1652. márc. 29.

⁶⁸ *Papp S.*: II. Rákóczi György és a Porta i. m. 139–144. A megerősítésre azonban csak év végén került sor. Vö. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 152. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. dec. 12.

⁶⁹ *B. Szabó J.* – *Sudár B.*: „Independens fejedelem...” II. i. m. 947–948.

⁷⁰ *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 227–295.

⁷¹ Életére, karrierjére lásd *Constantin Șerban*: Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634–1653). București 1991.

⁷² A preventív fellépésről és az indokokról: *Kármán Gábor*: A bellum iustum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban. *Századok* 140. (2006) 939–971., itt: 942–947.; *Uő*: Erdélyi külpolitika i. m. 260–268.; *Szabados J.*: Erdélyi vonatkozású levélmások i. m. 264–268.; Az eseményekre lásd *Gebei S.*: II. Rákóczi György i. m. 55.; *Milewski, D.*: Ellenségekből szövetségesek i. m. 43–44.; *Petronel Zabariuc*: Gheorghe Ștefan moldvai vajda és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem kapcsolata.

ményesen keresztül is vitte, és az általa támogatott Gheorghe Ștefan (1653. április 4./14. – 1653. április 21./május 1., majd 1653. július 6./16. – 1658. március 21./31.)⁷³ kívánta a moldvai vajdai székbe juttatni. Ebből az időszakból két rendkívül fontos, Hans Caspar által elkészített levélmásolat maradt ránk,⁷⁴ amelyek segítségével a fejedelemnek a hadjárattal kapcsolatos, budai vezír felé közvetített argumentációja és a renegát hozzáfűzött megjegyzései alapján Murád pasa álláspontja is rekonstruálható. A két levél ugyanis Gheorghe Ștefan két uralkodási intervalluma között keletkezett, amikor Rákóczi a hadjáratának létjogosultságát próbálta magyarázni a pasának. Ezek a levelek jó lehetőséget kínálnak a fejedelem különböző irányokban használt retorikájával és érvelésével kapcsolatos összehasonlító vizsgálatra. A fejedelem Lórántffy Zsuzsanna, János Kázmér lengyel király (1648–1668)⁷⁵ és Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány (1648–1658)⁷⁶ felé a szándékának preventív mivoltát hangsúlyozta.⁷⁷ János Kázmér felé azt hangoztatta, hogy Lupu Erdélyt és Moldvát fenyegeti a kozákokkal szövetségbe Moldva ellen.⁷⁸ A Wesselényinek írt levelében pedig Rákóczi Lupu vajda Erdély és Havasalföld elleni terveit emelte ki.⁷⁹

Ami a Murád pasának küldött levelek tartalmát illeti, a korábbiakban (1653. május 23-ai) arról próbálta meggyőzni a vezírt, hogy a vajda elhagyta a Portát és a lengyelekkel szövetségbe, de ő a Porta hű vazallusaként meg óhajtja védeni

---

In: Szerencsének elegendő forgása i. m. 61–96., különösen: 62–68.; Rákóczi már 1652-ben elkezdett a Portán Lupu ellen áskálódni. Vö. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 31. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. szept. 18.

⁷³ Gheorghe Ștefan és a Rákócziak kapcsolatára a vajda hatalomra kerüléséig lásd *Zabariuc, P.*: Gheorghe Ștefan moldvai vajda i. m. 61–76.

⁷⁴ *Szabados J.*: Erdélyi vonatkozású levélmásolatok i. m. 271–275. II. Rákóczi György Kara Murád pasának. Radnót, 1653. máj. 23. és II. Rákóczi György Kara Murád pasának. Földvár, 1653. máj. 30. A másolatokról korábban azt gondolták, hogy Derviş Mehmed nagyvezír a címzettje, de Hans Caspar jelentéséből világos, hogy Kara Murád pasának íródtak. Vö. Uo. 261. 3. jegyz.; ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 2. fol. 157., 176. Hans Caspar jelentései Johann Rudolf Schmidnek. Tata (Buda), 1653. jún. 4. és 18.

⁷⁵ *Gebei S. II.* Rákóczi György külpolitikája i. m. 234.

⁷⁶ *Pálffy G.*: Kerületi és végvidéki főkapitányok i. m. 273.

⁷⁷ A Lórántffy Zsuzsanna számára felsorakoztatott érveket lásd *Kármán G.*: A bellum iustum érvelések i. m. 942–947., 966–968.; *Uő*: Erdélyi külpolitika i. m. 260–262. A lengyel királynak írt levélről: *Milewski, D.*: Ellenségekből szövetségesek i. m. 45.; Rákóczi a Stefan Koryciński kancellárhoz írt levelében is ellene való szervezkedéssel vádolta Luput. Vö. *Szilágyi Sándor*: Levelek és okiratok II. Rákóczi György fejedelem diplomáciai összeköttetései történetéhez. Második közlemény. Magyar Történelmi Tár [12] (1889) 12. 451–490., itt: Nr. XXIX. 460–461. II. Rákóczi György levele Stefan Koryciński-nek. Radnót, 1653. máj. 20.; Wesselényinek írt levelét lásd ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 102. II. Rákóczi György levele Wesselényi Ferencnek. Gyulafehérvár, 1653. ápr. 18. (német fordítás).

⁷⁸ *Milewski, D.*: Ellenségekből szövetségesek i. m. 46–47.

⁷⁹ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 102. II. Rákóczi György levele Wesselényi Ferencnek. Gyulafehérvár, 1653. ápr. 18. (német fordítás).

Erdélyt és Havasalföldet, és ehhez Murád pasától kér katonai védelmet.⁸⁰ Ez a sokszínű érvelési apparátus minden bizonnyal Lupu vajda széleskörű rokonságával és kapcsolati hálójával állt összefüggésben,⁸¹ Rákóczinak pedig egyértelműen az volt a célja, hogy a moldvai vajdától egyszer s mindenkorra megszabaduljon.

Az első levél esetében Murád pasa reakcióját is megtudhatjuk Hans Caspartól. A vezír egyáltalán nem volt elragadtatva Rákóczi önálló akciójától, és azt üzent a futárral, hogy a fejedelemnek kell majd vállalnia a felelősséget vállalkozása következményeire.⁸² A második levél a Lupu serege fölött Fintánál aratott győzelem (1653. május 25.)⁸³ után datálódott. Ebben Rákóczi győzelméről értesítette Murád pasát és egyúttal a Moldva esetleges elvesztésével járó adókieséssel próbált nyomást gyakorolni a vezírré.⁸⁴ A budai beglerbégnek a második levélre adott reakciója ugyan egyelőre nem ismert,⁸⁵ de úgy tűnik, a fejedelem ezt követően inkább a lengyelországi vonalat vitte tovább.⁸⁶ Vasile Luput mindenesetre eltávolították Moldva éléről, tehát Rákóczinak ekkor sikerült megvalósítania a tervét.⁸⁷ Később, július végén a fejedelem még egy alkalommal küldött követeket Murádkhoz, azonban ennek a követségnek a céljáról már nincsenek pontosabb ismereteink.⁸⁸ Az idézett levélmásolatok létezésének tényéből ebben az esetben is levonható az a következtetés, hogy Kara Murád pasa szemet hunyt Hans Caspar tevékenysége fölött, és valójában ezen az úton óhajthatta a bécsi udvar tudtára adni: nincsen ínyére a fejedelem Moldva elleni hadművelete.

⁸⁰ Szabados J.: Erdélyi vonatkozású levélmásolatok i. m. 271–273. II. Rákóczi György levele Kara Murádnak. Radnót, 1653. máj. 23. A korábbi szakirodalomban csak beleegyezés kérése és nem konkrét katonai segítségkérés szerepelt. Vö. Gebei S.: II. Rákóczi György külpolitikája i. m. 54.

⁸¹ Lupu rokoni kapcsolataira lásd B. Szabó J. – Sudár B.: „Independens fejedelem...” II. i. m. 949.

⁸² ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 157. Hans Caspar jelentése Johann Rudolf Schmidnek. Tata (Buda), 1653. jún. 4.

⁸³ Milewski, D.: Ellenségekből szövetségesek i. m. 48–49.; Zahariuc, P.: Gheorghie Ștefan moldvai vajda i. m. 72–73. Kármán Gábor szerint ezután változott meg a Porta álláspontja Rákóczival szemben. Kármán G.: Erdélyi külpolitika i. m. 238–240.

⁸⁴ Szabados J.: Erdélyi vonatkozású levélmásolatok i. m. 273–275. II. Rákóczi György levele Kara Murádnak. Földvár, 1653. máj. 30.

⁸⁵ Korábban úgy véltem egy hivatkozás alapján, hogy Rákóczi küldött még további levelet, azonban mikor módomban állt ismét ellenőrizni az információt, világossá vált, hogy a fejedelem levelének 1653. jún. 4-ei dátummal ellátott német nyelvű fordítására hivatkozik az adott forráskiadás. Vö. Milewski, D.: Ellenségekből szövetségesek i. m. 54. 114. jegyz., illetve: Zserela do isztorii Ukraini-Ruszi. Tom 12. Matyeriali do isztorii ukrainszkoj kozaccsini. Tom 5. Akti do hmelnycsini. (1648–1657). Zibrav vilav: Miron Korduba. Nr. 259. 218–219. A levélfordítás eredeti jelzete: ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 154–155.

⁸⁶ Milewski, D.: Ellenségekből szövetségesek i. m. 47–60.

⁸⁷ Az 1653. év további eseményeiről és Lupu vajda sorsáról lásd Gebei S.: II. Rákóczi György külpolitikája i. m. 54–56.; Kármán G.: Erdélyi külpolitika i. m. 240–244.; B. Szabó J. – Sudár B.: „Independens fejedelem...” II. i. m. 955–957.

⁸⁸ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 2. fol. 20. Hans Caspar jelentése Johann Rudolf Schmidnek. Tata (Buda), 1653. júl. 27.

Határviellongások (1654–1655)

Az 1654. esztendő olyan új konfliktusokat generált, amelyekről eddig kevesebb szó esett a fejedelem politikáját tárgyaló szakirodalomban,⁸⁹ de Hans Caspar jelentései és más, elszórt levéltári források segítségével rekonstruálhatók a történések. Ezek alapján egy erdélyi–oszmán határvidéki konfliktussorozat tárul elénk.

1654 elején a gyulai törökök erdélyi területek ellen vezettek portyát, ezért II. Rákóczi György követséget küldött Budára Szári Kenán pasához (1653. szeptember 9. – 1655. szeptember 22.),⁹⁰ hogy panaszt emeljen ellenük.⁹¹ Az újonnan kinevezett Szári Kenán pasa ekkortájt érkezett meg Budára, Hans Caspart azonban elődjével ellentétben szemlátomást nem fogadta a kegyeibe, így a renegát tolmácsi munkáját is majdnem feladta.⁹² Még a haditanácsos Georg Adam von Kuefstein (1605–1656) is szükségesnek tartotta megemlíteni linzi rokonának, Johann Ludwig von Kuefsteinnek (1582–1656)⁹³ szóló levelében, hogy bár az új vezír fegyelmet ígért, Hans Casparnak a Habsburgok javára végzett tevékenysége veszélybe került.⁹⁴

Az időszakra vonatkozó szegényes erdélyi forrásadottságok miatt az említett 1654. évi portyákról és összecsapásokról nehezebben nyerhető pontosabb információ, de ezek minden bizonnyal jelentősebbek lehetnek, különben Simon Reniger konstantinápolyi rezidenshez (1649–1666)⁹⁵ nem jutott volna el a hírük,

⁸⁹ Sem Papp Sándor, sem Kármán Gábor munkáiban nem található utalás a Jenővel kapcsolatos konfliktusra. Várkonyi Gábor említette az esetet „jenei lárma”-ként egy tanulmányában – a téma részletesebb vizsgálata nélkül. Vö. *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Szerencsének elegendő forgása i. m. 301–323., itt: 306. Szabó András Péter a jenőiek kettős adóztatás miatti kihágásaiban látta az okot, amit Rákóczi sem díjazott túlzottan. Vö. *Szabó András Péter*: Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája. Doktori (PhD) értekezés. ELTE. Bp. 2008. 137–140.

⁹⁰ *Gévay A.*: A budai pasák i. m. 41.

⁹¹ ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) Protokollbücher des Wiener Hofkriegsrates (a továbbiakban: HKR Prot.) Band (a továbbiakban: Bd.) 309. 1653–1654 Hinterlassener Hofkriegsrat (a továbbiakban: Hint.) Registratur (a továbbiakban: Reg.) fol. 211. Nr. 11. A Hátrahagyott Haditanács utasítása Adolph Ehrenreich von Puchheimnek. Bécs, dátum nélkül [1654. április]; Uo. Bd. 307. 1653–1654. Anwesender Hofkriegsrat (a továbbiakban: Anw.) Exp. 1654 77v Nr. 26. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1654. pontos dátum nélkül [április].

⁹² ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 3. fol. 2–4. Hans Caspar jelentése Adolph Ehrenreich von Puchheimnek. Buda, 1654. jan. 11.

⁹³ Johann Ludwig és Georg Adam von Kuefstein életére lásd *Karl Graf von Kuefstein*: Studien zur Familiengeschichte in Verbindung mit der Landes- und Kulturgeschichte. III. 17. Jahrhundert. Wien–Leipzig 1915. 239–300., 308–341.

⁹⁴ ELTE EKL G4 Tom. XIV. pag. 281. Georg Adam von Kuefstein levele Johann Ludwig von Kuefsteinnek. Bécs, 1654. febr. 12.

⁹⁵ *Cziráki Zsuzsanna*: Habsburg–Oszmán diplomácia a 17. század közepén. Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). Századok 149. (2015) 835–836., 852–871.; *Papp S.*: Egy Habsburg-követ i. m. 40–44.; *Tóth H.*: Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? i. m. passim.

aki pedig nem tartotta volna szükségesnek, hogy jelentsen róluk Bécsbe.⁹⁶ Georg Adam von Kuefstein szerint Wesselényi Ferenc is több alkalommal jelentett már az eseményekről.⁹⁷ A renegátot – és természetesen Wesselényi Ferencet, valamint Csáky István tárnokmestert (1644–1662) és Csáky László országbíróát (1649–1654)⁹⁸ – utasították a további informálódásra a portyák és a követség célját illetően is.⁹⁹ Úgy tűnik, Hüszejn csasz eleget is tett a Bécsből érkező kérésnek.¹⁰⁰ Ezenkívül arról is tudósított, hogy az erdélyi követ (Boldvai Márton) a svédek és a császár viszonyáról is érdeklődött.¹⁰¹ Pontosan nem tudni, mit értett ezen a renegát, de a svédek 1654 nyarától egy egyezmény alapján tarthattak Bécsben állandó követet (úgynevezett ágenst).¹⁰² A téma bővebb vizsgálatához egyelőre nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű adat a forrásokban, mindenesetre Svédország ezt követően hamarosan háborúba lépett Lengyelországgal.¹⁰³

Az erdélyiek és a végvidéki törökök viszonyáról szintén képet kaphatunk Hüszejn csasz egy későbbi, II. Rákóczi Györgynek szóló leveléből, aminek a segítségével rekonstruálhatók az események. 1654 nyarán ugyanis Török János személyében ismét újabb panaszokat hozó erdélyi követ érkezett Budára. Hüszejn csasz levele szerint a vezír a fejedelem szemére vetette ezt, és azt üzenté Rákóczinak, hogy panaszok helyett inkább a lengyelországi eseményekről küldjön neki híreket. Azonban a lippai végvidéki törökök vezetői közül egyet végül mégis Budára rendelt a panaszok miatt. Más gyulai és temesvári törökök közben olyan iratokat küldtek,

⁹⁶ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 3. fol. 29. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1654. márc. 8.

⁹⁷ ELTE EKL G4 Tom. XIV. pag. 302. Georg Adam von Kuefstein levele Johann Ludwig von Kuefsteinnek. Bécs, 1654. ápr. 2.

⁹⁸ A Csákyak tisztségeire lásd *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Bp. 2002. 66.

⁹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. 1653–1654 Hint. Exp. 1654 fol. 436. Nr. 20. Wesselényi Ferenc jelentése a Hátrahagyott Haditanácsnak. H. n. 1654. március; Uo. 1654–1654 Exp. 1654 Anw. fol. 71. Nr. 10. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1654. márc. 28.; Uo. Bd. 310. 1654. Reg. fol. 32. Nr. 52. Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosoknak. Prága, 1654. márc. 30.; MNL OL A Magyar Kancellária Regisztratúrája, Az udvari hivataloktól érkezett iratok, *Insinuata Consilii Bellici* (1618–1770) Nr. 208. fol. 566. Hátrahagyott Haditanács levele a Magyar Udvari Kancelláriának. Bécs, 1654. márc. 28.; MNL OL Magyar Kamara archívuma, *Archivum familiae Wesselényi* (a továbbiakban: E 199) 1. doboz (a továbbiakban: d.) I/2. fasciculus (a továbbiakban: fasc.) fol. 19–20. III. Ferdinánd utasítása Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1654. ápr. 11.

¹⁰⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. 1653–1654. Anw. Exp. 1654. fol. 77. Nr. 26. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok jelentése a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1654. ápr. 18.

¹⁰¹ Uo. fol. 104. Nr. 31. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok jelentése a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1654. május.

¹⁰² *Heckenast Gusztáv*: Bécsi svéd követjelentések Magyarországról, 1652–1662. *Történelmi Szemle* 26. (1983) 205–223., itt: 206.

¹⁰³ A körülményekről lásd *Gebei S.*: II. Rákóczi György külpolitikája i. m. 58–95.; *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 303–310.

amelyek szerint az erdélyiek a hozzájuk tartozó falvaknak küldenek fenyegető leveleket, így engedélyt kértek a vezirtől, hogy a környéket felügyelő Jenő várát bevehessék. Kenán azonban tartott a Porta reakciójától, ezért nem hajlott erre, pedig a végvidéki törökök igen nagy lelkesedést mutattak az ügy iránt.¹⁰⁴

Az ötlet, hogy Jenőt átadják a törököknek, II. Rákóczi György uralma alatt nem 1654-ben fogalmazódott meg először. A portai főtolmács Zülfikár aga¹⁰⁵ ugyanis már 1652-ben, a Rákóczi Ferenc uralmának megerősítéséről szóló tárgyalások alatt felvetette. Véleménye szerint még az „öreg” Rákóczi György a harmincéves háborúban vezetett hadjárata idején odaigért a várat a törököknek a katonai segítségért cserébe.¹⁰⁶ Zülfikár érvelése, úgy tűnik, nem bizonyult elegendőnek, a Jenő várában szolgálatot teljesítő erdélyi katonák viszont meglehetősen agresszívnek mutatkozhattak a végvidéki törökökkel szemben, különben nem lett volna szükséges korábban Boldvai Mártonnak magyarázkodnia emiatt a Portán.¹⁰⁷

A komolyabb akcióra 1654 júliusának második felében kerülhetett sor.¹⁰⁸ Július végén Rákóczi maga értesítette erről Forgách Ádám érsekújvári végvidéki és dunáninnyi kerületi főkapitányt (1644–1663),¹⁰⁹ aki majdnem egy hónapnyi késéssel továbbította a hírt Ottavio Piccolomini titkos tanácsosnak.¹¹⁰ Rákóczi tehát már minden bizonnyal korábban is értesült a végvidéki törökök szándékáról vagy már véghezvitt kísérletükről, mint az őt erről értesítő Hüszejn csasz, bár az említett levél tartalmából arra is következtethetünk, hogy a fejedelem saját maga érdeklődött a renegátnál. Rákóczi Forgách Ádámnak címzett levele szerint Jenő

¹⁰⁴ Erdély és az északkeleti háború I. Levelek és okiratok. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1890–1891. 357. Hüszejn csasz II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1654. júl. 29. Jenő átadása már Bethlen Gábor alatt napirenden volt a törökök részéről. Jenő várának problematikájáról lásd *Szabó A. P.*: Haller Gábor i. m. 127–158.

¹⁰⁵ Zülfikár agára: *Kármán Gábor*: Zülfikár aga portai főtolmács. *Aetas* 31. (2016) 3. sz. 54–76.

¹⁰⁶ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 2. fol. 22–23. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. ápr. 16.

¹⁰⁷ Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 23.) Bp. 1874. (a továbbiakban: MHHD XXIII.) 105. Nr. LX. Boldvai Márton jelentése II. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1652. jún. 20.

¹⁰⁸ III. Ferdinánd Wesselényi Ferencnek szóló levelében 1654. július 29. szerepel Wesselényi jelentésének dátumaként. Vö. MNL OL E 199 2. d. I/2. fasc. fol. 73. III. Ferdinánd utasítása Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1654. aug. 10.

¹⁰⁹ *Pálffy G.*: Kerületi és végvidéki főkapitányok i. m. 271.

¹¹⁰ ÖStA KA AFA Kt. 135. Fasz. VIII. Nr. 4. Forgách Ádám levele Ottavio Piccolomininek. Érsekújvár, 1654. aug. 26.; Uo. ad 4. II. Rákóczi György levele Forgách Ádámnak. H. n. 1654. júl. 30. (latin fordítás). Forgách Ádám ekkor rendszeresen tájékoztatta a titkos tanácsos Piccolominit, úgy tűnik, ő vette át Pálffy Pál összekötő szerepét. Valószínűleg az ekkor Bécstől huzamosabb ideig távol tartózkodó uralkodó környezetében ő volt az, akéhez közvetlen kapcsolata volt Forgáchnak. Pálffy Pál korábbi szerepéről lásd *Anna Fundárková*: Egy királysági politikus és az erdélyi fejedelmi udvar a 17. század közepén. Pálffy Pál országbíró és nádor erdélyi kapcsolatai (1646–1653). *Századok* 142. (2008) 943–966.; *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 209–226.

tényleges ostromára kevés volt az esély,¹¹¹ azonban a végvidéki törökök szándékáról ő maga is értesítette a Portát.¹¹² Lippay György esztergomi érsek és Wesselényi Ferenc is jelezték Bécs felé a történeteket, tehát már ők is korábban tudtak az esetről, mint ahogy Hüszejn megírta volna Rákóczinak, és az ő értesüléseik szerint az akció a budai pasa akaratából történt.¹¹³ Lippayt Wesselényi Ferenc¹¹⁴ és Pálfalvai János is tudósította augusztus első felében az eseményekről. Pálfalvai levele szerint a törökök más várak (Várad, Déva) elfoglalását is tervezték.¹¹⁵ A Haditanácsnál pedig megparancsolták a Konstantinápolyba küldött Michael de Paulo futárnak,¹¹⁶ hogy útja közben érdeklődjön a történetekről.¹¹⁷ Wesselényi Ferenc szerint IV. Ferdinánd halála¹¹⁸ szolgálhatta az okot a törökök terveire,¹¹⁹ de források híján ez a feltételezés mindeddig nem nyert bizonyítást, mint ahogy az sem egyértelmű, hogyan is állították le az akciót. Reniger értesülései szerint a törökök részéről egészen komoly mozgósítás történt – még Belgrádból és Temesvárról is hoztattak ágyúkat –, Erdélyben pedig a fejedelem gyűjtött össze pár ezer katonát és a császárhoz való elköteleződéssel zsarolta a Portát.¹²⁰ A Jenő elfoglalására irányuló szándék azonban végül nem ért célt, amit Lippay György Rákóczinak írt levele is megerősít.¹²¹ Hans Caspar tehát csak jóval a konkrét események után tudósította Rákóczit az akcióról, és úgy állította be azt, mintha a végvidéki törökök akciója lett volna, azonban ők – mint már említettem – önerejükben nem lettek volna erre képesek. Ebben az ügyben tehát jelentéktelennek tekinthető Hüszejn csasz

¹¹¹ Uo. II. Rákóczi György levele Forgách Ádámnak. H. n. 1654. júl. 30. (latin fordítás).

¹¹² ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 4. fol. 133. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1654. szept. 14.

¹¹³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. 1653–1654 Anw. Exp. 1654. fol. 218. Nr. 42. Lippay György és Wesselényi Ferenc jelentése a Jelenlévő Haditanácsnak. Hely és pontos dátum nélkül [1654. júl./aug.]; Uo. Bd. 310. 1654. Anw. Reg. fol. 122. Nr. 36. A Jelenlévő Haditanács levele Lippay Györgynek. Bécs, 1654. aug. 10.

¹¹⁴ Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis X Nr. 196. Fasc. 22. pag. 16. Wesselényi Ferenc levele Lippay Györgynek. Szendrő, 1654. aug. 12. Vö. *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Szerencsének elegyes forgása i. m. 301–323., itt: 306.

¹¹⁵ Uo. pag. 14. Pálfalvai János levele Lippay Györgynek. H. n. 1654. aug. 11.

¹¹⁶ *Szabados J.*: Habsburg–oszmán kommunikáció i. m. 195. 11. jegyz.

¹¹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 310. 1654. Anw. Reg. fol. 123. Nr. 45. A Jelenlévő Haditanács utasítása Michel de Paulónak. Bécs, 1654. aug. 11.

¹¹⁸ IV. Ferdinánd 1647–1654 között választott és megkoronázott magyar király. Vö. *Mark Hengerer*: Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie. Wien–Köln–Weimar 2012. 255–256., 319–322.

¹¹⁹ *Várkonyi G.*: Wesselényi Ferenc nádorrá választása i. m. 306.

¹²⁰ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 4. fol. 133. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1654. szeptember 14.; Szabó András Péter szerint bizonyos források Rákóczi mozgósítását is említik, azonban szerinte ez kevésbé hihető. Vö. *Szabó A. P.*: Haller Gábor i. m. 139–140.

¹²¹ „Nagy hír uala nalunk, hogy az Török immar mezőben szállott Jenő ugett, es hogy az kegelmed nepeis ki szállott az haidusaggal, hala Istennek, hogy füstben ment az az hír és dologh.” „Írom kegyelmednek, mint igaz magyarnak” i. m. 275. Nr. 281b. Lippay György levele II. Rákóczi Györgynek. Pozsony, 1654. szept. 2.

szerepe annak ellenére, hogy a fejedelem pénzt is küldött neki a tőle várt információkért. A portyák természetesen ezzel nem értek véget, amint azt Rákóczi 1654 végén és 1655 elején Portára küldött panaszai is megerősítik.¹²² 1655-ben szintén találkozunk a renegáttal erdélyi vonatkozású forrásokban, mikor is Rákóczi Sebesi Ferencet küldte Budára szokásos kapcsolattartás végett, de elsősorban a végvidéki ügyekről való tárgyalásokra. A követnek szóló instrukcióban megemlítette a fejedelem, hogy rendszeres fizetést ne ígérjen a tolmácsnak, aki ekkor Hüszejn volt.¹²³ Ez tehát a renegátot illetően – már korábban is megfigyelhető – bizalmatlanságról tanúskodik.

A fentiek alapján úgy tűnik, a határvidéki villongásokban ekkor Erdélynek is része volt. Ebben Hans Caspar egy részről közvetítőnek mutatkozott a fejedelem és a budai pasa között, más részről pedig továbbra is folytatta hírszerzői tevékenységét mind Bécs, mind Gyulafehérvár irányában – utóbbi esetében láthatóan kevesebb sikerrel, bár 1655-ben a Habsburgok szolgálatára sem mutatkozott túlzottan aktívnak.¹²⁴

A lengyelországi hadjárat következményei

II. Rákóczi György 1657-ben svéd és kozák szövetségben megindított, Lengyelország elleni hadjáratának kudarca és annak hosszabb távú következményei nagyban befolyásolták mind a Magyar Királyság, mind az Erdélyi Fejedelemség további sorsát.¹²⁵ Azonban – mint látni fogjuk – ezen események egyúttal ugyanúgy kihatással voltak Hans Caspar életútjára és kémtevékenységére is. Miután Szári Kenán pasa távozott a hódoltsági központból, Hüszejn számára ismét lehetőség nyílt kémtevékenységének kibontakoztatására. A források tanúsága szerint ekkor újfent két irányban szolgáltatott információkat, de a ránk maradt dokumentumok mennyisége alapján már kisebb intenzitással, mint például Kara Murád budai helytartóságának idején. Hosszabb szünet után, 1656 áprilisából maradt ránk az első utalás Erdéllyel kapcsolatos jelentésére, annak tartalmát azonban nem ismerjük. A Haditanács lajstromkönyvében megőrzött rövid feljegyzésből csupán annyi derül ki, hogy a Budára küldött erdélyi követségről tudósított, azonban a

¹²² Rozsnyay Dávid i. m. 248–249. II. Rákóczi György Váradi Istvánnak(?). H. n. 1654. dec. 26. A Balogh Mátéval a nagyvezírnek küldött panaszokat lásd uo. 249–250.

¹²³ MHHHD XXIII. 167., 171–172. II. Rákóczi György instrukciója Sebesi Ferencnek. Balázsfalva, 1655. ápr. 8., illetve Sebesi Ferenc naplója. H. é. n. [1655].

¹²⁴ Az okokról lásd Szabados J.: „Ih awer befeise mih...” i. m. 104–109.

¹²⁵ A hadjárat körülményeire és következményeire lásd Gebei S.: Az erdélyi fejedelmek i. m. 174–227.; Kármán G.: Erdélyi külpolitika i. m. 297–381.; B. Szabó J.: Erdély tragédiája i. m. 35–301.

bejegyzés tanúsága szerint nem hitelt érdemlő módon, különben ezt követően nem akartak volna mást is Budára küldeni tudakozódni.¹²⁶ A nyár folyamán a renegát már több alkalommal jelentett különféle eseményekről, öt küldték például Belgrádba az új budai vezír, Fázli pasa (1656. május 2. – 1656. november 20.)¹²⁷ üdvözlésére. A kém Belgrádból írt jelentésében említette, hogy Rákóczi egy tolmácsot menesztett ajándékokkal az új pasához, és egyúttal utalást tett a tudomására jutott, titokban folyó erdélyi–svéd tárgyalásokra is.¹²⁸ Aztán majd az 1656. esztendő végétől mutatkozott ismételten aktívabbnak, amikor II. Rákóczi György tárgyalásokat folytatott a hódoltsági központban, a tervezett hadjárat pedig újból konjunktúrát hozott számára.

A fejedelem hadjáratát és az oszmán csapatok mozgósítását a bécsi udvarban is élénk figyelemmel kísérték. A komáromi főkapitányt, Adolf Ehrenreich von Puchheimet (1651–1664)¹²⁹ utasították, hogy a fejedelem Lengyelország elleni támadásáról és az Oszmán Birodalom történéseiről tájékozódjon.¹³⁰ Az 1645 óta tartó úgynevezett kandiai háború (1645–1669)¹³¹ kapcsán ugyanis Köprülü Mehmed ebben az időben Dalmácián keresztül tervezett hadjáratot indítani Velence ellen, de a támadás megkezdése egészen 1658 első feléig elhúzódott, és a hadjárat célpontja is egészen sokáig bizonytalan volt.¹³² Közben II. Rákóczi Györgynek a Porta engedélye nélkül vezetett lengyelországi hadjárata kudarcot vallott. A fejedelem, amint tudott, visszasietett Erdélybe, serege azonban a krími tatárok fogságába esett.¹³³ A svédek megkísérelték a közbenjárást a Portán

¹²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 314. 1656. Reg. fol. 174. Nr. 88. A Haditanács utasítása Philipp von Mansfeldnek. Bécs, 1656. ápr. 12. Eddig nem került elő erdélyi vonatkozású párhuzamos forrás a követség célját illetően.

¹²⁷ *Géva* A.: A budai pasák i. m. 42.

¹²⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 313. Exp. fol. 419. Nr. 148. Hans Caspar a Haditanácsnak. H. é. n. [Buda?1656. július?]. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 127. Konv. 2. fol. 36. Hans Caspar jelentése ismeretlen személynek [Johann Rudolf Schmidnek?]. Belgrád, 1656. aug. 2.

¹²⁹ *Pálffy G.*: Kerületi és végvidéki főkapitányok i. m. 284.

¹³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 317. 1657 Reg. fol. 110. Nr. 52. A Haditanács utasítása Adolph Ehrenreich von Puchheimnek. Bécs, 1657. márc. 7.

¹³¹ *Ekkehard Eickhoff*: Velence, Bécs és a törökök: a nagy átalakulás. Délkelet-Európában. Ford. Katona Tamás. Bp. 2010. 25–268.

¹³² Reniger először 1656 júliusában és augusztusában említette a tervet. Vö. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 128. Konv. 2. fol. 94., 100. Simon Reniger jelentései III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1656. júl. 31. és aug. 20.; A konkrétumokról, amelyek a Hans Casparnak adott parancsot kiválthatták, lásd uo. Konv. 3. fol. 7–8. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1657. jan. 2.; A Dalmácián keresztül vezetendő hadjárat ötlete nem ekkor vetődött fel először. Vö. uo. Kt. 125. Konv. 2. fol. 141–142. Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. júl. 2.; A hadjárat céljairól részletesebben lásd *Hadnagy Szabolcs*: Az 1658. évi oszmán hadjárat. Egy kettős hadjárat lehetősége. *Aetas* 35. (2020) 3. sz. 34–45.

¹³³ A körülményekről, a történésekről és a következményekről összefoglalóan: *B. Szabó János*: „Sors bona nihil aliud.” Az 1657. évi erdélyi ’Blitzkrieg’ kudarca Lengyelországban. In: *Művészet és*

Rákóczi érdekében, de mindhiába.¹³⁴ Erdélyben 1657. november 2-án új fejedelmet választottak Rhédey Ferenc személyében.¹³⁵

Ebből a kaotikus időszakból jelentős források maradtak ránk Hüszejn tevékenységéről. Rákóczi György ugyanis 1657 novemberében Bánffy Zsigmondot küldte Budára Gürdzsü Kenán pasához (1656. november 20. – 1658. november 10.)¹³⁶ puhatolózni, és a diplomata jelentéséből arra következtethetünk, hogy több alkalommal is értekezett a renegáttal. A tolmács tájékoztatta őt a bécsi udvar Erdéllyel kapcsolatos szándékairól, vagyis arról, hogy a császáriak el akarták érni a követükön – Hans Georg Zemper tolmácson¹³⁷ – keresztül Erdély érintetlenül hagyását, és azt is, hogy a törökök – elsősorban Budáról – ne adjanak katonai segítséget a fejedelemségnek. A jelentés szerint Hüszejn a továbbiakban szolgálatát ajánlotta Erdély számára (is), és ígéretet tett, hogy másolatokat bocsát a követ rendelkezésére. Habár Bánffy nem bízott benne teljes mértékben, mégis adott neki 50 tallért, hogy „megolajozza a kerekeket”.¹³⁸ A Bánffytól érkezett tudósítást Barcsay Ákos Kemény Jánosnak is továbbította, egy utalást téve a budai vezír tolmácsára, de Barcsay egyúttal a törökök Jenő várára támasztott igényét is taglalta.¹³⁹

Ebben az időszokban kimutatható Hans Caspar párhuzamos kémtevékenysége is. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben ugyanis található egy névtelen jelentés – feltehetően ez szolgáltatta az okot Zemper küldetésére is –, amelynek szerzője az Udvari Haditanács vonatkozó lajstromkönyvében szereplő bejegyzés alapján egyértelműen Hans Caspar volt.¹⁴⁰ Az idézett dokumentumban a

mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére I–II. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp. 2016. II. 231–251.; *Uő*: Erdély tragédiája i. m. 63–88.

¹³⁴ *Kármán Gábor*: Svéd diplomácia a Portán 1657–1658. Claes Ralamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége. *Sic itur ad astra* 12. (2001) 1–2. sz. 53–85.

¹³⁵ Rhédey fejedelemségéről lásd *B. Szabó J.*: Erdély tragédiája i. m. 91–101.

¹³⁶ A pasa a megjelölt intervallum előtt és után is volt rövidebb ideig budai beglerbég. *Vö. Gévay A.*: A budai pasák i. m. 41–43.

¹³⁷ Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Haditanácsnak. Prága, 1657. nov. 7. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Hint. Exp. fol. 107v–108v Nr. 29.

¹³⁸ „Az 50 tallért megadtam az magamébül az nagyságod kegyelmes parancsolatjából neki, még többet is kell adnom, úgy látom kenve jár az kerék.” MHHHD XXIII. 581. Bánffy Zsigmond jelentése II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1657. nov. 30.

¹³⁹ Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia regni Transylvaniae I–XI. 1540–1699. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1898. (a továbbiakban: EOE) XI. 332. Barcsay Ákos Kemény Jánosnak. 1657. dec. 22.; Barcsay Ákosra és Kemény Jánosra lásd *B. Szabó J.*: Erdély tragédiája i. m. 187–294.

¹⁴⁰ A kiadott jelentés: EOE XI. i. m. 327–329. Extract Schreibens ausz (sic!) Ofen von 10. Novembris (Hans Caspar Adolph Ehrenreich von Puchheimnek). *Vö. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Anw. Exp. fol. 714–715. Nr. 17. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1657. nov. 17.; A forráskiadásban lévő dokumentum (másolat formájában) lelőhelyét lásd MNL OL Magyar Kamara archivuma, Acta publica (E 142) 31. fasc. Nr. 80. pag. 3–8. Az eredeti feltehetően a Lobkowitz család jelenleg nem kutatható levéltárában található vagy a 19. századi selejtezések áldozata lett. *Vö. Pálffy Géza*: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról.*

budai törökök hadi előkészületeiről van szó, illetve a tatár kán Budára érkező követének Erdélyről szóló hírei is szerepelnek benne. Hans Caspar kitért arra is, hogy a végvidéki török tisztviselők nem túlzottan örvendtek az ellátmánnyal kapcsolatos szultáni parancsnak. Konkrétan lázadás tört ki emiatt a Hódoltság központjában, mert még nem hallották, hogy valaha ekkora összeget (60 000 tallérnyi hadiadót és 300 000 mérő gabonát, ugyanennyi árpat, Temesvárról 30 000, Egerből és Kanizsáról is 20–20 000 tallért kértek) a múltban valaki is begyűjtött volna. A lázadást végül lecsillapították. Az idézett jelentést a Magyar Királyságnak és a végvidéki főkapitányoknak is továbbküldték. Ebből is világossá válik Hans Caspar kémtevékenységének jelentősége – hiszen a legfelsőbb döntéshozó fórum az ő információi alapján tájékoztatta beosztottjait –, amiért természetesen meg is kapta fizetését.¹⁴¹ A renegát ezen kívül tudósított az Erdély rendjei nevében a Portára küldött követségről is, és a dátumok összevetése alapján erről a Bánffy-féle követségtől értesülhetett.¹⁴² Ami a pasa reakcióját illeti, egyelőre meg kell elégednünk – részben Hüszejntől származó – indirekt információkkal, amelyeket a budai tolmácsra hivatkozva írt meg Barcsay Ákos Kemény Jánosnak, és ennek alapján Kenán pasa válasza nem igazán térhetett el Köprülü Mehmed Jenő várának átadását követelő véleményétől.¹⁴³ Ekkor tehát ismét kedvező helyzet adódott Hans Caspar számára, amivel tőle telhetően igyekezett is élni, és az információra éhes felek sem farkodtak a kiszolgáltatott adatok honorálásával.

Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. Hadtörténelmi Közlemények 119. (2006) 538–559., itt: 543.

¹⁴¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Anw. Exp. fol. 716. Nr. 17. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok jelentése a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1657. december. Egyelőre csak néhányat találtam meg a továbbított tudósításokból. A Wesselényinek továbbított levélkivonat Győrből – de feltehetően Hans Caspartól szerzett – információkra hivatkozik. Vö. MNL OL E 199 1. d. I/3. fasc. fol. 77–79. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok utasítása Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1657. nov. 21.; A kiadott dokumentumot lásd EOE XI. i. m. 326–327. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1657. nov. 17. Illetve lásd még ÖStA KA AFA Kt. 140. XI. Nr. 1. Hátrahagyott belső-ausztriai haditanácsosok utasítása Herward von Auerspergnek. Graz, 1657. nov. 24. Auerspergről: *Pálffy G.*: Kerületi és végvidéki főkapitányok i. m. 282.

¹⁴² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Anw. Exp. fol. 739. Nr. 97. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1657. dec. 12.; Hans Caspar jelentése 1657. november 30-án kelt. Vö. Uo. Bd. 315. 1656–1658. Hint. Reg. fol. 90r Nr. 53. Hátrahagyott Haditanács I. Lipótnak. Bécs, 1657. dec. 12. Ennek a jelentésnek az eredeti változatát egyelőre sem a kiadott, sem a kiadatlan iratok között nem találtam meg.

¹⁴³ Vö. 135. jegyz., illetve Török–magyarokri Államokmánytár I–III. Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest 1868–1870. II. 445–446. Köprülü Mehmed az erdélyi rendeknek. Bagcsa Aada(?), dátum nélkül [1657. november].

A nagy váltás: Buda elhagyása (1658)

Miután Rákóczi 1658 januárjában erőszakkal visszaszerezte fejedelmi hatalmát,¹⁴⁴ olyan helyzet állt elő, amely Hans Caspar számára újfent konjunktúrát teremtett, és ekkori működése szintén aláhúzza a renegát Habsburg–oszmán határvidéken betöltött kulcsszerepét. Az erdélyi rendek 1658 elején a tolmács Majtényi Andrást küldték Budára.¹⁴⁵ Minden bizonnyal nem véletlen, hogy ezúttal tolmácsot indítottak a Hódoltság központjába, feltehetően Hüsejrn Habsburgokat szolgáló kémtevékenységének próbálták így elejét venni. A renegátnak azonban így is sikerült az erdélyiek leveleihez hozzáférnie, ráadásul Majtényi egyik levelét le is másolta és továbbította Bécsbe, egyúttal hozzáfűzte, hogy további leveleket is kész rendelkezésre bocsátani, amennyiben megkapja jussát. Ezenkívül azt is elárulta, hogy Kenán pasa rosszul bánt az erdélyiekkel.¹⁴⁶ Az a tény, hogy tavasszal a Haditanácsban egy Budára delegálandó ágens gondolata is felmerült,¹⁴⁷ arról árulkodik, hogy egyrészt a részükről Hüsejrn felé mutatott bizalom egyáltalán nem volt töretlen, másrészt számolhattak azzal, hogy az események alakulása – egy esetleges Erdély ellen vezetett hadjárat – következtében a renegátnak távoznia kell majd a hódoltság központjából.

Rákóczi a fejedelmi hatalom visszavétele után természetesen minden lehetséges módon megpróbálta kiengesztelni a Portát, ezért mind a budai pasának, mind más oszmán tisztviselőknek pénzt kínált, mert még mindig abban reménykedett, hogy Köprülü Mehmed már nem sokáig marad a posztján. A nagyvezír azonban még hosszú ideig megmaradt tisztségében és minden nehézség ellenére azon volt, hogy megbüntesse a fejedelmet.¹⁴⁸ Éppen ezért felajánlotta a bécsi udvarnak, hogy nem vezet a jövőben szárazföldi hadjáratot Velence ellen, Lipóttól pedig elvárta az erdélyi ügyektől való távolmaradását. Ezzel egyidőben elűzték a Rákóczi által támogatott moldvai és havasalföldi vajdákat, így Erdélyt egyszerre három irányból fenyegették. A budai vezírt nyáron Rákóczi ellen rendelték, de

¹⁴⁴ A történetekre összefoglalóan: *B. Szabó J.*: Erdély tragédiája i. m. 99–101.

¹⁴⁵ Majtényi Andrásról lásd *Kármán Gábor*: Translation at the 17th Century Transylvanian Embassy in Constantinople. In: *The Ottoman Orient and East Central Europe*. Eds. Robert Born – Andreas Puth. Stuttgart 2014. 263–265. Vö. *Bethlen Imre*: Második Rákóczi György ideje. Nagyenyed 1829. 169–172. Az erdélyi rendek Kenán pasának. H. é. n. [1658].

¹⁴⁶ *Szabados János*: Erdélyi vonatkozású levélmásolatok i. m. 268–270., 275–276. Illetve ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 204., 206., 208. Hans Caspar jelentése Johann Rudolf Schmidnek. H. n. [Buda], 1658. márc. 8.

¹⁴⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 1658. Anw. Exp. fol. 105 r–v Nr. 59. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok jelentése a jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1658. márc. 16.

¹⁴⁸ *B. Szabó J.* – *Sudár B.*: „Independens fejedelem...” II. i. m. 981–988.

a fejedelem katonasága július 6-án Pálülésénél képes volt visszaszorítani a pasa seregének támadását.¹⁴⁹

Hüszejn tevékenységére 1658 tavaszán találhatunk ismét utalásokat a forrásokban. Rákóczi tavasszal Balogh Mátét küldte a budai pasához, aki késznek mutatkozott a megegyezésre, legalábbis Rákóczitól személyes megjelenést kérve hajlandó volt tárgyalni, amit a követ titkon tudott meg, feltehetően Hüszejntől.¹⁵⁰ Valószínűleg őrá utalhatott Rákóczi Nádasdy Ferenc országbírónak egy márciusban írt levelében is, ahol „török barátunk”-ként említette.¹⁵¹ A renegátnak később tolmácsként feltehetően követnie kellett felettesét a táborral. A Haditanács által a Magyar Királyság területére vezényelt csapatokat irányító Annibale Gonzaga herceg¹⁵² még az említett pálülési csata előtt Johann Friedrich Metzgert küldte Kenán pasához. A Habsburg diplomata szintén ott találkozott a renegáttal, és tudósításában említett beszélgetésük meglehetősen informatívnak bizonyult, hiszen Hüszejn információkat bocsátott Metzger rendelkezésre, sőt még Rákóczi egyik levelét is átadta a diplomatának másolatkészítés céljából. Hüszejn a titkos audiencián is jelen volt, de természetesen Michael de Paulo császári futár jelenlétében, aki ellenőrizhette az átadott információk helyességét. Ezentúl pedig Hüszejn még zsarolni is próbálta Metzger, mondván, hogy régóta nem kapott Bécsből fizetséget, Rákóczi pedig ezer tallért ígért neki, amit ő állítása szerint nem akart elfogadni. A renegát például a budai pasához küldött erdélyi követek fogságban tartásáról is tájékoztatta a Habsburgok diplomatáját.¹⁵³ Ez mind jól mutatja a Habsburg-diplomácia kiszolgáltatottságát a Hüszejn-féle tolmácsoknak, aminek minden bizonnyal a renegát is tudatában volt, különben nem használta volna zsarolásra Metzger látogatását. Mindezekkel természetesen Bécsben is tisztában voltak, éppen ezért a városban hagyott titkos és deputált tanácsosok javasolták az uralkodónak, hogy amint csak lehet, küldjenek a kémnek 18 tallért.¹⁵⁴

¹⁴⁹ B. Szabó János: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. Hadtörténelmi Közlemények 114. (2001) 231–278.; Uő: Erdély tragédiája i. m. 139–146.; Szabados J.: Adalékok az 1658. július 6-i pálülési i. m. 288–290., 294–296., 306–309.

¹⁵⁰ ÖStA HHStA Ungarische Akten, Specialia, Verschwörerakten, Kt. 309/310/311. Konv. B fol. 35. Mednyánszky Jónás levele Nádasdy Ferenchez. Beckó, 1658. máj. 25.

¹⁵¹ Szabó András Péter: Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmásolata. Ismeretlen források az 1658–1659. esztendő történetéhez. Lymbus 6. (2008) 63–92., itt: 78.

¹⁵² A körülményekről lásd Czigány István: Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó” háború anatómiája 1658–1661. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Bp. 2017. 313–341., itt: 321–323.

¹⁵³ Szabados J.: Adalékok az 1658. július 6-i pálülési i. m. 293–294., 302., 309. Johann Friedrich Metzger jelentése Annibale Gonzagának. Keszegfalva, 1658. szept. 5.

¹⁵⁴ Uo. 314–319. Hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok jelentése I. Lipótnak. Bécs, 1658. júl. 25.

Ezt követően, augusztus elején, Gonzaga a hajdani tolmácsstanoncot és ekkor már tolmácsként dolgozó Heinrich Julius Wachint/Wogint küldte Belgrádba a nagyvezírhez, aki azonban csak Temesváron juthatott Köprülü Mehmed elé. Ott találkozott Hüszejnnel is, akit a budai pasa küldött üdvözlésére.¹⁵⁵ Nem sokkal ezután elképzelhető, hogy a renegátot Barcsay Ákoshoz küldték, mivel Barcsay egy Rákóczihoz írt levelében említést tett egy csauszról, aki arra biztatta, hogy jobb lenne, ha a fejedelem személyesen jelenne meg a nagyvezírnél,¹⁵⁶ különben Köprülü Mehmed őt, vagyis Barcsayt teszi fejedelemmé. Ugyanez a csausz közölte Barcsayval a sikerrel lezajlott császárválasztás hírért. Ez szintén megerősíti, hogy Hüszejn lehetett az illető, mert ez egybevág Wachin/Wogin jelentésével, hiszen ő vitte meg a hírt a budai pasának.¹⁵⁷ Később a jenői táborban látjuk viszont a renegátot, ahol a nagyvezír Barcsay Ákost tette meg fejedelemmé. Erről az eseményről két tudósítás is fennmaradt. Az egyik a szász Johann Lutsch naplója, a másik pedig egy eddig ismeretlen személy részletes feljegyzése. Hüszejnt csak a második forrás említi, mégpedig a temesvári pasa tolmácsaként, mint aki szeptember 4-én Barcsaynak és embereinek szemére vetette, hogy korábban kellett volna a nagyvezír elé járulniuk, mert már túl késő, csak veszteségek árán lehet helyrehozni a dolgokat.¹⁵⁸ Lehetséges, hogy a renegát Köprülü Mehmed és Barcsay Ákos tárgyalásán is részt vett, de erre nézve azon kívül, hogy egy magyarul beszélő tolmács segítségével zajlott az audiencia, nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű információval.¹⁵⁹ Miután Barcsayt a nagyvezír megtette fejedelemnek,¹⁶⁰ nem sokkal utána megírta Rákóczinak, hogy 50 tallérért megvette Hüszejn csausz hűségét, és a hajdani fejedelem nyugodtan küldheti hozzá (tudniillik Hüszejnhez) az

¹⁵⁵ Szabados J.: Egy tolmács diplomáciai küldetésben i. m. 76. Heinrich Julius Wachin/Wogin jelentése Annibale Gonzagának. Keszegfalva, 1658. szept. 5.

¹⁵⁶ Rákóczi ugyanis a nagyvezírnél esedezett bocsánatért és még katonai segítséget is ígért Köprülü Mehmednek, de előtte a nagyvezír személyesen akarta őt látni. Vö. Uo. 83–84.

¹⁵⁷ A csausz magyarul is tudott és úgy tűnik, jól kiismerte magát az erdélyi politikában, ami szintén Hüszejn személye mellett szól. EOE XI. i. m. 418–419. Barcsay Ákos levele II. Rákóczi Györgynek. Tartarya, 1658. aug. 23. Hüszejn esetleges, említett távolléte szolgálhat magyarázatként arra is, miért nem említi őt Wachin/Wogin a továbbiakban a jelentésében. Vö. Szabados J.: Egy tolmács diplomáciai küldetésben i. m. 74. Heinrich Julius Wachin/Wogin jelentése Annibale Gonzagának. Keszegfalva, 1658. szept. 5.

¹⁵⁸ Németh István: „Ugyan ott Jenőnél Ur Barcsai Ákos Fejedelemmé tétették.” Ismeretlen magyar nyelvű forrás Barcsay török követjárásáról. Keletkutatás 16. (1996) 1. sz. 57–80., itt: 69. Ismeretlen személy feljegyzése. H. é. n. [1658. szeptember].

¹⁵⁹ Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Hrsg. József G. Kemény. Klausenburg 1839. Nr. VII. 277–336. Johannes Lutsch: Diarium., itt: 296. Hüszejn jelenléte azonban kérdéses, mivel a német anyanyelvű Johann Lutsch minden bizonnyal megemlítette volna naplójában, ha a tolmács német származású lett volna, de erre nem találtam utalást.

¹⁶⁰ Papp S.: Három török dokumentum i. m. 21–31.; *Uő*: Amikor a nagyvezír választott i. m. 120–133.

embereit.¹⁶¹ Ez szintén amellet szól, hogy a renegát jelen lehetett az új fejedelem kinevezésekor, és akár már korábról is ismerhette Barcsay Ákost.

Az utolsó évek Temesváron (1659–1660)

Ezt követően jó ideig hallgatnak a források Hans Casparról. Ekkortájt valószínűleg Temesváron tartózkodott, de nem világos, vajon ez idő tájt levelezésben állt-e Rákóczival vagy Barcsayval, mert eddig nem került elő erre vonatkozó adat. 1659-ből és 1660-ból csupán elszórt információkkal rendelkezünk tevékenységéről. 1659 elején a bécsi udvar Michael de Paulo futárt küldte Temesvárra. Ekkor írt neki Hüszejn egy levelet, amelyben egy aga által Bécsbe vitt ajándékokat említett, a levelet pedig a futár továbbította Bécsbe. A kém természetesen ezúttal is hangsúlyozta készségét a császár további szolgálatára.¹⁶² Ősszel is csak egyetlen utalást találunk egy bizonyos tolmácsra a temesvári pasa mellett, aki egy erdélyi urakkal való tárgyaláson fordított a résztvevőknek.¹⁶³ Úgy tűnik, Hans Caspar 1660-ban még életben volt, és még mindig Temesváron tartózkodott, mert Hans Georg Zemper említette temesvári küldetése kapcsán, hogy 18 tallért adott át a renegátnak egy iratmásolatért.¹⁶⁴ Minden bizonnyal nem véletlen, hogy ebben az időszakban folyamatosan olyan személyeket küldtek Temesvárra, akik tudtak törökül, ezzel is akadályozva – feltehetően a korábbi tapasztalatokból kiindulva –, hogy Hans Caspar hozzáférhessen az erdélyiek számára fontos információkhoz. 1660 után már csupán egyetlen adatunk van a renegátról. Ekkor már idős lehetett, tehát nagyon is elképzelhető, hogy 1661 elején meghalt. Simon Reniger 1660 év végén említett egy bizonyos Hüszejn csauszt, akinek 60 tallért adott, hogy rendezze az erdélyi ügyeket, de egyelőre nem áll rendelkezésre elegendő adat, hogy ez a Hüszejn azonos volt-e Hans Casparral, hiszen, ha Renigerrel találkozott, akkor el kellett hagynia Temesvárt. Csupán az erdélyi ügyekkel kapcsolatos több évtizedes tapasztalata és a neki adott összeg jelentős mértéke (60 tallér) szólhat amellet, hogy mégis őt sejtjük az ügy hátterében.

¹⁶¹ Erdély és az északkeleti háború II. i. m. 517. Barcsay Ákos levele II. Rákóczi Györgynek. Déva, 1658. szept. 28.

¹⁶² ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 131. Konv. 1. fol. 17. Michael de Paulo jelentése Johann Rudolf Schmidnek. Temesvár, 1659. febr. 6.; Uo. fol. 94–95. Hüszejn csausz levele Michael de Paulónak. Temesvár, dátum nélkül [1659. február].

¹⁶³ A tárgyalásáról készült beszámoló vonatkozó részletét lásd Szabó A. P.: Esterházy Pál nádor i. m. 87.

¹⁶⁴ ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn Kt. 477. (r. Nr. 207) fol. 430., 431., 433. Hans Georg Zemper jelentése Annibale Gonzagának. H. é. n. [Bécs, 1660. február és április között]. Minden bizonnyal ugyanarról a küldetésről készült Zemper keltezetlen jelentése is, habár abban nem említette Hüszejnt. Vö. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 132. Konv. 2. fol. 33–35. Hans Georg Zemper jelentése az Udvari Haditanácsnak. H. é. n. [Bécs?, 1660. március?].

Hüszajn élete utolsó éveiben is – bár a Bécshez közelebb eső Budát el kellett hagynia – láthatóan képes volt élni adottságaival. A Habsburgok azonban nehezen tudták ezt a távolságot áthidalni, és valószínűleg meghozták a döntést, hogy szolgálataira már nem – vagy csak sokkal ritkábban – tartanak igényt. Ehhez nyilván az is hozzájárult, hogy Hans Caspar 1658-ban teljesen egyértelműen ki nyilvánította: Rákóczinak is kész szolgálni; ezzel pedig csak erősíthette a személye iránt már azelőtt is fennálló bizalmatlanságot.

Összegzés – egy renegátkarrier és a nagypolitika

Mint láhattuk, Hüszajn csausz meglehetősen hosszú ideig, mintegy három évtizeden keresztül volt részese – szemléelője, sőt kiszolgáltató információival olykor aktív alakítója – az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos politikának. Személye kiváló példa arra, hogy milyen boldogulási lehetőségek nyíltak a fogolyként a törökök kezére került és az iszlám hitre áttért keresztények számára. Az ő esetében különösen fontos a német anyanyelve, hiszen ez biztosította neki a könnyű kapcsolattartást a bécsi udvar képviselőivel. Az évek alatt elsajátított magyar nyelvtudása pedig további lehetőségeket kínált számára, hiszen így mind a Magyar Királyság, mind az Erdélyi Fejedelemség politikai elitjével kapcsolatot tudott építeni, és minden bizonnyal a mindenkori budai pasák is igényt tartottak szolgálataira. Természetesen mind a négy érintett fél tisztában volt azzal, hogy a renegát többfelé is szolgált információkat, azonban senkinek sem állt érdekében eltávolítani őt. Úgy tűnik, az általa közvetített értesülések a legfelsőbb döntéshozásba is rendszeresen beépültek, ami szintén jelentőségének egyik indikátoraként értelmezhető. Ami a két Rákóczi Györgyhez fűződő kapcsolatát illeti, láthattuk, hogy mindketten ismerték őt – I. Rákóczi György valószínűleg személyesen is találkozott vele –, és amikor érdekük úgy kívánta, éltek is szolgálataival, de úgy tűnik, hogy a Habsburgokkal ellentétben ők elsősorban a háborús időkben számítottak Hüszajn tudósításaira. Feltehetően tudatában voltak, hogy származásából eredően a bécsi udvar is igénybe vette szolgálatait, ez azonban nem riasztotta el őket Hüszajn alkalmazásától, sőt a renegát is készségesnek mutatkozott szolgálni őket (is). Ez a készség azonban a mindenkori politikai helyzet függvénye volt, így 1658-ban, feltehetően azután, hogy Budáról Temesvár környékére helyezték át, valamint a háborús helyzetből kifolyólag mutatkozott egyre nyitottabbnak az erdélyiek irányában. Sajnos nem tudjuk, mikor és hol vesztette életét, de könnyen lehet, hogy valamelyik Erdély területén zajló összecsapás során hunyt el. Halálával egyértelmű veszteség érte mind a Habsburg-, mind az erdélyi korabeli hírszerzést.

TRANSYLVANIA UNDER THE RÁKÓCZIS FROM THE
PERSPECTIVE OF THE ACTIVITIES OF A RENEGADE
INTERPRETER AND SPY OF BUDA, HANS CASPAR (1630–1660)

By János Szabados

SUMMARY

Scholars have so far paid scant attention to the diplomacy of the Principality of Transylvania from the perspective of Buda. For the reigns of the two György Rákóczi, an excellent opportunity to do so is provided by the information transmitted by the Viennese-born renegade spy (born Alexander Fischer, known by his Turkish name as Hüseyin chaush, alias Hans Caspar) as well as by his letter copies and reports. The intelligence assessment of the spy can be traced from the conspiracy of István Bethlen (1635–1636) to the death of György Rákóczi II (1660). Thus, the documents in question shed valuable light on the policies of the princes as well as on the attitudes of the Pashas of Buda about Transylvania. It can be proved that the renegade transmitted relevant information to both Transylvania and the Habsburgs, which were occasionally used at the highest levels of decision making.